

КОМПЕНСАЦІЯ ЗА НЕПРАВОМІРНЕ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТА ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПІДХОДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОНОВЛЕННЯ

Якубівський Ігор Євгенович,

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
професор кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті проведено аналіз розвитку законодавчого регулювання компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності в Україні. Звернуто увагу на існування двох основних моделей компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності – «американської», яка передбачає стягнення судом компенсації в межах визначених законом мінімального і максимального її розміру з урахуванням обставин порушення прав, та «європейської», в основі якої лежить розмір винагороди, яку мав би одержати правоволоділець у разі надання ним дозволу на використання об'єкта (гіпотетичне роялті). З цієї позиції показано еволюцію компенсації як способу захисту майнових прав інтелектуальної власності за період від здобуття Україною незалежності і до сьогоднішніх днів. Наголошено, що станом на сьогодні законодавство України містить різні підходи до стягнення компенсації за порушення майнових прав на об'єкти авторського права і суміжних прав, на об'єкти промислової власності і на сорти рослин. У зв'язку з цим зазначено про необґрунтованість подібного диференційованого підходу щодо регулювання компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності та необхідність реформування законодавства у цій частині. Зроблено висновок про доцільність уніфікації законодавчих підходів щодо регулювання компенсації як способу захисту майнових прав інтелектуальної власності, взявши за основу підхід, передбачений законодавством про авторське право і суміжні права, який надає суб'єкту таких прав можливість обрання однієї із двох альтернативних моделей компенсації: «американської» в межах встановленого законом мінімального і максимального розмірів або «європейської» за принципом гіпотетичного роялті. Такий підхід потрібно передбачити і щодо інших об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: майнові прав інтелектуальної власності, спосіб захисту, компенсація, гіпотетичне роялті, авторське право і суміжні права, право промислової власності.

**Yakubivskyi Ihor. Compensation for illegal use of intellectual property rights
object: evolution of legislative approaches and prospects for their renewal**

The article analyzes the development of legislative regulation of compensation for infringement of intellectual property rights in Ukraine. Attention is drawn to the existence of two main models of compensation for infringement of intellectual property rights – the "American" model, which provides for the collection by the court of compensation within the minimum and maximum amounts determined by law, taking into account the circumstances of the infringement of rights, and the "European" model, which is based on the amount of remuneration that the rightholder should receive if he grants license to use the object (hypothetical royalty). From this perspective, the evolution of compensation as a civil law remedy of intellectual property rights from the time Ukraine gained independence to the present day is shown. It is emphasized that as of today, the legislation of Ukraine contains different approaches to the collection of compensation for infringement of property rights to objects of copyright and related rights, to objects of industrial property and to plant varieties. In this regard, it is noted that such a differentiated approach to regulating compensation for infringement of intellectual property rights is unfounded and that there is a need to reform the legislation in this area. It is concluded that it is appropriate to unify

legislative approaches to regulating compensation as civil law remedy of intellectual property rights, taking as a basis the approach provided for by the legislation on copyright and related rights, which provides the subject of such rights with the opportunity to choose one of two alternative models of compensation: "American" within the minimum and maximum amounts established by law or "European" on the principle of hypothetical royalty. Such an approach should also be provided for other objects of intellectual property law.

Key words: *intellectual property rights; civil law remedy; compensation; hypothetical royalty; copyright and related rights; industrial property law.*

Забезпечення ефективного механізму захисту права інтелектуальної власності є однією із домінант подальшого розвитку законодавства України у даній сфері. Останнє повинно закріпити широкий і водночас дієвий інструментарій цивільно-правових способів захисту майнових прав інтелектуальної власності, які би забезпечували у тому числі компенсування правоволодільцеві майнових втрат, яких він зазнав внаслідок порушення зазначених прав.

Як відомо, загальним способом захисту цивільних прав та інтересів є відшкодування збитків. Звісно, що цей спосіб захисту може застосовуватися і в разі порушення майнових прав інтелектуальної власності. Проте його застосування саме в цій сфері часто буває утрудненим у зв'язку з необхідністю доказування правоволодільцем, окрім самого факту неправомірного використання об'єкта, також наявності самих збитків та причинно-наслідкового зв'язку. Тому для сфери інтелектуальної власності передбачено застосування компенсації як альтернативного по відношенню до відшкодування збитків способу відшкодування майнових втрат правоволодільця, яких він зазнав внаслідок неправомірного використання об'єкта права інтелектуальної власності.

Дослідженням проблематики компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності присвячено низку наукових праць таких вчених, як Ю. М. Капіца, І. Ф. Коваль, А. О. Кодинець, О. О. Кот, О. В. Кохановська, А. Є. Смородина, Р. Б. Шишка, А. С. Стефан, Н. Є. Яркіна та ін. Водночас, дана проблематика залишається й досі актуальною, особливо враховуючи зміни, внесені протягом останніх років до законодавства про інтелектуальну власність в частині регулювання компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності.

Метою даної статті є аналіз проблем застосування компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності та окреслення перспектив подальшого розвитку законодавства, що регулює цей спосіб захисту.

Згідно з ч. 1 ст. 13 Директиви 2004/48/ЄС [1] та ч. 1 ст. 240 Угоди про асоціацію [2], при встановленні відшкодування судові органи:

а) враховують всі належні аспекти, такі як негативні економічні наслідки, спричинену стороні, що зазнала шкоди, у тому числі втрату прибутків, будь-які неправомірні доходи, отримані правопорушником та, у відповідних випадках, інші чинники, крім економічних, такі як моральна шкода, спричинена порушенням суб'єкту права; або

б) як альтернатива щодо положень пункту (а), судові органи можуть, у відповідних випадках, встановлювати компенсацію шкоди як фіксовану (паушальну) суму (*damages as a lump sum*), що визначається на підставі хоча б розміру роялті або платежів, які мав би сплатити правопорушник, якби він запитав дозволу на використання прав інтелектуальної власності.

У другому випадку основою для обчислення паушальної суми є розмір платежів, які були б сплачені, якби порушник звернувся за наданням дозволу на використання до правоволодільця. Загалом, це відповідає поширеному у європейській практиці підходу розрахунку збитків за методом обґрунтованого роялті (*reasonable royalty*) [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 45 Угоди TRIPS [4], що у відповідних випадках Члени можуть дозволити судовим органам вимагати стягнення прибутку та / або сплати попередньо встановлених збитків навіть у випадках, коли порушник не знав або не мав обґрунтованих підстав щоб знати, що в його діяльності є правопорушення. Аналогічні положення

закріплені ч. 2 ст. 13 Директиви 2004/48/ЄС та ч. 2 ст. 240 Угоди про асоціацію.

Вжите у наведених положеннях поняття «попередньо встановлені збитки» (*pre-established damages*) є відповідником відомої праву США категорії «передбачені законом збитки» (*statutory damages*) [5, с. 13]. Ця конструкція первинно була запроваджена у зв'язку із труднощами у доказуванні втрат потерпілого і доходів порушника, зокрема при захисті прав інтелектуальної власності [6, с. 264]. У США «передбачені законом збитки» дозволяють позивачеві успішно стягнути суму грошового відшкодування без доказів того, що (1) позивач зазнав будь-якої фактичної шкоди від порушення, і (2) що відповідач одержав доходи від порушення [7].

Подібна модель компенсації існує лише у незначній кількості держав-членів BOiB, причому третину їх становлять пострадянські країни [7]. На противагу цьому, для європейських країн такий підхід, не є характерним. У європейських країнах більшою мірою працюють методики розрахунку суми відшкодовуваних збитків, які так чи інакше прив'язані до розмірів втрат правоволодільця та (або) неправомірно одержаних доходів порушника [3].

Якщо оцінювати з позиції наведених вище міжнародних підходів законодавство України за період її незалежності, то у цьому відношенні воно декілька разів змінювалося.

Спочатку у ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 1993 року [8] від його прийняття і до 2018 року була закріплена характерна для законодавства США модель компенсації за порушення авторського права та суміжних прав за принципом «виделки» – закон передбачав мінімальний і максимальний розмір компенсації (від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат) та критерії, які мали братися до уваги судом при присудженні конкретного розміру компенсації в зазначених межах. Варто відзначити, що дана модель компенсації часто не забезпечувала співмірності між майновими втратами правоволодільця і розміром компенсації, яка стягувалася на його користь. Нерідко це ставало підґрунтям для зловживань з боку правоволодільців. Адже

у разі самого лише доведення факту будь-якого неправомірного використання об'єкта авторського права чи суміжних прав (наприклад, продаж одного магнітика вартістю 20 грн., на якому відтворено художній твір), правоволодільць вже міг претендувати на мінімальну суму компенсації у розмірі, еквівалентному більш, ніж 1000 доларів США.

Далі у 2018 році до ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 1993 року були внесені зміни [9], відповідно до яких, розмір компенсації визначався судом як паушальна сума на базі таких елементів, як подвоєна, а у разі умисного порушення – як потроєна сума винагороди або комісійні платежі, які були б сплачені, якби порушник звернувся із заявою про надання дозволу на використання оспорюваного авторського права або суміжних прав замість відшкодування збитків або стягнення доходу.

Такі зміни, з одного боку, відповідали підходам до визначення компенсації, які сформовані в ЄС, проте вони породили іншу проблему, а саме щодо необхідності доказування розміру винагороди (платежів), які мали би братися за основу при визначенні розміру компенсації. Для багатьох суб'єктів авторського права і суміжних прав, особливо тих, чий майнові права інтелектуальної власності не були комерціалізовані до моменту їх порушення, стягнення компенсації стало фактично недосяжним. По-перше, встановлення розміру винагороди, яка мала би бути виплачена, якби з правоволодільцем був укладений ліцензійний договір, вимагає проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності або проведення відповідної експертизи, що пов'язано із немалими фінансовими витратами, часто непосильними для пересічного автора. По-друге, навіть за наявності в автора фінансової спроможності і бажання нести такі витрати, проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності чи експертизи для визначення розміру гіпотетичного роялті вимагає надання суб'єкту оціночної діяльності чи експерту документів, що містять вихідні дані (ліцензійні договори, акти, накладні тощо), які в автора далеко не завжди є в наявності.

Подальше реформування норм про компенсацію за порушення майнових прав інтелектуальної власності пов'язане із прийняттям у 2022 році чинного ЗУ «Про авторське право і суміжні права» [10], відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 55 якого, передбачено дві альтернативні форми компенсації за порушення авторського права та суміжних прав:

1) у розмірі від 2 до 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

2) як фіксована подвоєна, а в разі умисного порушення – потроєна сума винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, з приводу якого виник спір.

Щодо першої із наведених форм компенсації, то в її основі лежить «американська» модель, яка існувала в попередньому ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 1993 року до 2018 року. Проте варто звернути увагу на те, що в чинному профільному законі 2022 року передбачено інші мінімальний і максимальний розміри компенсації – від 2 до 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Таке зменшення мінімальної і максимальної меж компенсації обумовлено, насамперед, тим, що Законом 2022 року передбачена альтернатива даній формі компенсації – «європейська» модель за принципом гіпотетичного роялті (*hypothetical royalty*). Тому якщо правоволоділець вважає, що компенсація у 200 прожиткових мінімумів для працездатних осіб є недостатньою для покриття усіх майнових втрат, яких він зазнав внаслідок порушення, він може скористатися другою – «європейською» – моделлю, проте буде змушений в такому разі доводити розмір винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта. Крім того, зменшення мінімальної межі компенсації зроблено з метою запобігання зловживанням з боку правоволоділців, що мало місце при застосуванні даної форми компенсації за старим законом до 2018 року.

В цілому, повернення ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 2022 р. «американської» моделі компенсації у дещо модернізованому вигляді як альтернативи поряд із «європейською» моделлю гіпотетичного роялті є абсолютно виправданим

кроком і дозволяє ефективно здійснювати захист майнових прав інтелектуальної власності для тих авторів, чиї права не були раніше комерціалізовані та / або які не мають фінансових можливостей оплачувати послуги оцінювачів або експертів.

Обрання однієї із зазначених вище двох форм компенсації здійснюється суб'єктом авторського права чи суб'єктом суміжних прав на його розсуд. Однак, право вибору форми компенсації чинний ЗУ «Про авторське право і суміжні права» надає лише безпосередньо суб'єктам авторського права та суб'єктам суміжних прав. Якщо ж із вимогою про стягнення компенсації до суду звертаються інші суб'єкти, що мають право на захист відповідно до п.п. 2–5 ч. 1 ст. 55 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» 2022 року (ліцензіат за договором про надання виключної ліцензії, організація колективного управління, суб'єкт права особливого роду (*sui generis*), тощо), вони можуть застосовувати лише «європейську» модель компенсації – у вигляді фіксованої подвоєної, а в разі умисного порушення – потроєної суми винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання відповідного об'єкта, з приводу якого виник спір.

На відміну від авторського права і суміжних прав, для суб'єктів прав промислової власності застосування компенсації, як способу захисту їхніх прав тривалий час було недоступним. Попри існування норми п. 5 ч. 2 ст. 432 Цивільного кодексу України [11], яка мала би застосовуватися щодо усіх об'єктів права інтелектуальної власності, у судовій практиці утвердилася позиція, що стягнення компенсації можливе лише в тих випадках, коли даний спосіб захисту передбачений спеціальним законодавством. Проте закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [12], «Про охорону прав на промислові зразки» [13], «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [14] та інші закони у сфері промислової власності до 2023 року цього способу захисту прав не передбачали, обмежуючись лише нормою, яка передбачала можливість відшкодування збитків. Відповідно, існував суттєвий дисбаланс у відношенні правового інструментарію захисту майнових авторських і суміжних прав, з одного боку, та

майнових прав на об'єкти промислової власності, з другого боку.

І лише у 2023 році був прийнятий ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» [15], яким до ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», ЗУ «Про охорону прав на промислові зразки», ЗУ «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів», ЗУ «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» було внесено норми про стягнення компенсації замість відшкодування збитків. При цьому у цих законах закріплено уніфікований підхід до визначення розміру компенсації, який зводиться до такого:

- розмір компенсації визначається судом на підставі обсягу порушення, вини порушника та інших обставин, що мають істотне значення;

- розмір компенсації не може бути меншим ніж розмір винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта;

- у разі якщо порушення прав відбулося ненавмисно і без недбалості, розмір компенсації дорівнює розміру винагороди, яка була б сплачена за надання такого дозволу.

Отже, щодо винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань напівпровідникових виробів, торговельних марок відповідні спеціальні закони на даний час передбачають «європейську» модель компенсації, яка передбачає прив'язку розміру компенсації до суми винагороди, яка була би сплачена правоволодільцю за надання ліцензії на використання об'єкта – так зване гіпотетичне роялті (*hypothetical royalty*). У відповідних законах закріплено приблизний перелік обставин, що мають істотне значення, які визначатимуть розмір компенсації. Встановлено мінімальний розмір компенсації, який відповідає розміру винагороди, яка була б сплачена за надання дозволу на використання об'єкта. У разі умисного порушення права інтелектуальної власності розмір компенсації присуджується судом не менше зазначеного вище мінімального розміру з урахуванням обсягів порушення, його тривалості, території та інших обставин, що мають істотне значення.

Відтак, у 2023 році у законодавстві України було зроблено важливий і потрібний крок – запроваджено можливість стягнення компенсації за порушення майнових прав на об'єкти промислової власності. Проте, якщо знову-таки порівнювати можливості щодо стягнення компенсації за порушення майнових прав промислової власності, з одного боку, і за порушення майнових авторських і суміжних прав, з другого боку, то в другому випадку вони є істотно ширшими. Якщо, автор має можливість обирати між двома моделями компенсації, то володілець патенту на винахід чи інший суб'єкт майнових прав промислової власності такої можливості не має. Останній, по суті, у питанні стягнення компенсації за неправомірне використання об'єкта промислової власності стикається із тією ж проблемою, яка існувала в законодавстві про авторське право і суміжні права починаючи з 2018 року і до набрання чинності новим Законом України «Про авторське право і суміжні права», – для визначення розміру компенсації потрібно залучати суб'єкта оціночної діяльності чи експерта, забезпечувати надання йому відповідних вихідних даних, нести витрати, пов'язані із проведенням професійної оцінки прав чи експертизи.

Окремо у цьому відношенні стоїть законодавство про охорону прав на сорти рослин. Попри суттєве оновлення профільного закону [16] за останні роки, у ньому збережено існуючу з 2002 року норму ст. 55, якою передбачено можливість стягнення компенсації, що визначається судом у розмірі від 10 до 50 000 мінімальних заробітних плат, з урахуванням того, чи було вчинене порушення без умислу чи навмисно, замість відшкодування збитків або стягнення доходу. Тобто станом на сьогодні ЗУ «Про охорону прав на сорти рослин» зберігає «американську» модель компенсації за принципом «виделки», передбачаючи той самий мінімальний і максимальний її розміри, що містилися у старому ЗУ «Про авторське право і суміжні права» до 2018 року. У цьому відношенні стягнення компенсації за неправомірне використання сорту рослин є набагато простішим, ніж стягнення компенсації за порушення майнових прав

інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо.

Отже, станом на сьогодні законодавство України містить три різні підходи до стягнення компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності:

1) для суб'єктів авторського права і суміжних прав – можливість застосування як альтернативних двох моделей компенсації – «американської» в межах встановленого законом мінімального і максимального розмірів або «європейської» за принципом гіпотетичного роялті;

2) для суб'єктів прав промислової власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування напівпровідникових виробів, торговельні марки, а також прав особливого роду (*sui generis*) на неоригінальну базу даних та неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, – виключно «європейська» модель компенсації за принципом гіпотетичного роялті;

3) для суб'єктів прав на сорт рослин – виключно «американська» модель компенсації в межах встановленого законом мінімального і максимального розмірів.

У зв'язку з цим постає питання, наскільки виправданою є подібна диференціація. Важко стверджувати, що існування цих

трьох підходів має достатнє теоретичне обґрунтування і обумовлене специфікою окремих видів об'єктів права інтелектуальної власності. Тут, швидше, спрацював інший фактор – автономне регулювання питань стягнення компенсації відповідними спеціальними законами, кожен з яких пройшов свій шлях розробки, прийняття та внесення змін.

Враховуючи наведене вище, можна дійти висновку про доцільність уніфікації законодавчих підходів щодо регулювання компенсації як способу захисту майнових прав інтелектуальної власності. І автор твору, і виконавець, і володілець патенту на винахід, і володілець свідоцтва на промисловий зразок тощо повинні мати однакові можливості щодо стягнення компенсації за порушення майнових прав інтелектуальної власності, принаймні в частині визначення моделей компенсації, які можуть бути застосовані. І в цьому відношенні найбільш вдалим бачиться варіант, закріплений чинним Законом України «Про авторське право і суміжні права», який передбачає можливість застосування двох альтернативних моделей компенсації на вибір правоволодільця. Відповідно, доцільно такий підхід застосувати і щодо інших об'єктів права інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. *Official Journal of the European Union*. 2004. L 157. P. 45–86.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.
3. Damages in Intellectual Property Rights. European Observatory on Counterfeiting and Piracy / Brohm Ronald and others. 2009. URL: <https://euipo.europa.eu/ohimportal/documents/11370/80606/Damages+in+intellectual+property+rights.pdf/b0d70979-2af3-48cf-870b-9ed1139d917a?t=1387558284877>
4. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2989.
5. Masterson John T. *International Trademarks and Copyrights: Enforcement and Management*. American Bar Association, 2004. 231 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BIA9w-89SYcC&pg=PA13&lpg=PA13&dq=pre-established+damages&source=bl&ots=GQIERZ65mh&sig=XU78Ww-H9TS-UnI5_nZkcse9YTo&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwi7IIrNicnXAhUQalAKHV-AA8cQ6AEITjAF#v=onepage&q=pre-established%20damages&f=false
6. Seuba X. *The Global Regime for the Enforcement of Intellectual Property Rights*. Cambridge University Press, 2017. 469 p. P. 264. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=1ew0DwAAQBAJ&pg=PA271&lpg=PA271&dq=pre-established+damages&source=bl&ots=apdeI3CjcA&sig=eA3k8FSf8twA6I8KOLD8d2P79n4&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwi7IIrNicnXAhUQalAKHV-AA8cQ6AEIODAC#v=onepage&q=pre-established%20damages&f=false>

7. Samuelson P., Hill Ph., Wheatland T. Statutory Damages: A Rarity in Copyright Laws Internationally, But For How Long? URL: https://cyber.harvard.edu/people/tfisher/IP/Samuelson_SDs_2013.pdf

8. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

9. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав від 15.05.2018 р. № 2415-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 32. Ст. 242.

10. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 57. Ст. 166.

11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

12. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.

13. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 34.

14. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 36.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності : Закон України від 20.03.2023 р. № 2974-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 63. Ст. 209.

16. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 р. № 3116-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 21. Ст. 218.